

ՄՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Ա.Ե. Պետրոսյան

Հիմնաբառեր: Հնդեվրոպական լեզվաբանություն, հայոց լեզվի պատմություն, խուռաուրարտական լեզուներ, հայ-ուրարտական համընկումներ, ծիսական տերմիններ, անձնանուններ¹:

1. Դրաւ յ «կուռքի պատկեր, արձան»

Այս արմատից ունենք մի շարք բառեր՝ *դրաւշեալ* «քանդակեալ պատկեր, արձան կոոց», *դրաւշեմ* «տաշելով և քերելով քանդակել. առաւել՝ զարձանս կոոց», *դրաւշագործութիւն* «արձանագործություն»²: Հ. Աճառյանն այս բառը թողնում է չստուգաբանված, իսկ Գ. Զահուկյանն այն նույնացնում է համահունչ *դրաւշ* «դրոշակի» հետ, այդ երկուսի համար կանխադրելով «դրոշ, դրոշակ. մի զորամաս. կռարձան, կուռք» իմաստները³: Այս արմատների նույնացումը խնդրահարույց է. «կուռքե դրոշից» մինչև «քանդակել» և «հեթանոսական աստծու արձան» նշանակությունների թռիչքը այնքան էլ հեշտ չէ պատկերացնել: Սրանց՝ տարբեր արմատներ լինելը կարող է վկայել նաև վրացական նյութը, հմմտ. վրաց. *դրոշի* «կուռք», որից տարբեր է այլ վերջավորությամբ *դրոշա* «դրոշակ» բառը (ըստ Աճառյանի՝ համեմատաբար ուշ փոխառություններ են հայերենից, հմմտ. հին *աւ*-ի փոխարեն *-ո-* ձայնավորը)⁴:

Դրաւշ «դրոշակ» բառն իրանական ծագում ունի՝ հմմտ. ավեստ. *drafsa*, պահլավ. *drafs*, պրսկ. *dirafs* «դրոշակ», ապա և սանսկրիտ նույնիմաստ *drapsa*, լիտվ. *drāpanos* «սպիտակեղեն»,

¹ Իմ խորին երախտագիտությունն եմ հայտնում Հ. Մարտիրոսյանին գրականության տրամադրման և խորհրդատվության համար:

² Գ. Աւետիքեան, Խ. Միրմէշեան, Մ. Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1, Վենետիկ, 1836, էջ 645 (այսուհետև՝ ՆՀԲ):

³ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Ե., 1971, էջ 697 (այսուհետև՝ ՀԱԲ): Գ.Բ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010, էջ 206-207:

⁴ ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 698:

ֆրանս. *drap* «կտավ» և *drapeau* «դրոշակ» են⁵: «Դրոշակ» իմաստով իրանական բառի փոխառությունն ուրարտերենում, ինչպես կտեսնենք, շատ կասկածելի է: Աճառյանը հիշում է, որ, ըստ մի կարծիքի, հնում դրոշակը ոչ թե կտորից է եղել, այլ մի ուրիշ բան՝ ասենք, ձողի վրա դրված քանդակ: Այո, այդպիսի «դրոշներ», որոնք հնագիտության մեջ կոչվում են գերմանական *շտանդարտ* տերմինով, մեզանում վկայված են նախաուրարտական ժամանակներից: Բայց, ինչպես ասվեց, *դրաւշ*-ը ստուգաբանորեն կապված է իրանական լեզուների, ապա և նրանց մերձավոր ազգակից սանսկրիտի «դրոշակ», և այլ հնդեվրոպական լեզուներում էլ «կտավ» և «կտորից պատրաստված իր» նշանակությունների հետ, և չէր կարող հնում «արձան» իմաստն ունենալ, որից և հետագայում երկրորդաբար միայն զարգանալ «կտորե դրոշակ» իմաստը:

Ուրարտական արձանագրություններում *diruši(e)* բառը հանդիպում է միայն երկրի աստվածներին և նրանց մատուցվող զոհաբերությունների կարգը ներկայացնող «Մեերի դռան» արձանագրության մեջ⁶: Ա. Մորդտմանը, որը փոձել է հայերեն կարդալ ուրարտական արձանագրությունները, այն նույնացրել է հայ. *դրօշ*-ին՝ նկատի ունենալով բառի «կտորք, արձան» (գերմ. *Götzenbild* «կտորքի պատկեր») իմաստը⁷: Երբ արձանագրությունների լեզուն հայերեն լինելու տեսակետը մերժվեց, այս մեկնաբանությունը մոռացության տրվեց առաջատար ուրարտագետների կողմից, որոնք սկսեցին նոր, միանգամայն վարկածային իմաստներ փնտրել *diruši*-ի համար՝ «ծերություն / հասունություն» (Ֆ. Քյոնիգ), «կատարելություն» (Հ. Կարագյոզյան), «ողորմածություն» (Բ. Դյակոնով)⁸: Հ. Աճառյանը *դրօշ* «դրոշակ» բառի ստուգաբանության մեջ հիշում, բայց չի ընդու-

⁵ Նույն տեղում, էջ 697:

⁶ См. и, орինակ *Н.В. Арутюнян*, Корпус урартских клинообразных надписей, Е., 2001 с. 45, 46 (այսուհետև՝ КУКН),.

⁷ *A. Mordtmann*, Entzifferung und Erklärung der armenischen Keilinschriften von Van und der Umgegend, Leipzig, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 26, 1872, S. 504.

⁸ *Ս.Հմայակյան*, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Ե., 1990, էջ 93, ծան. 23:

նում նրա կապը ուրարտ. *diruši*-ի հետ (մինչդեռ Մորդոմանը, ինչպես տեսանք, նկատի է ունեցել դրոշի «կուռքի արձան» իմաստը): Իսկ Ս. Հմայակյանը, գրում է, որ, քանի որ հայտնի են ուրարտական դրոշների (իրականում՝ ձողի վրա հաստատված ինչ-որ քառանկյուն առարկաների, հավանաբար՝ շտանդարտների) պատկերներ, և որ Խալդի աստծու շտանդարտը հիշվում է Սարգոն II-ի արձանագրության մեջ, ուրեմն, Ուրարտում եղել է «Խալդի աստծու դրոշ» (դրոշակ իմաստով) հասկացությունը, որին էլ պիտի մատուցվեին հիշվող գոհաբերություններ⁹: Սեպագրում *f* և *o* հնչյունների համար նշաններ չկան, և նրանք հաղորդվել են, համապատասխանաբար, որպես *u* և *nu*: Ըստ այդմ՝ իրանական *drafša*-ն, կամ նրանից ծագող հայ. **դրաշա*-ն, սեպագրում կարող էին «տառադարձվել» որպես *dirapša / dirabša* (սեպագիր *ab* և *ap* նշանները համընկնում են), գուցե և *dirauša*, բայց ոչ *diruši* (հետո, պետք է բացատրվի, թե ինչ ճանապարհով պիտի իրանական *drafša*-ն հայտնվեր ուրարտերենում / գուցե հայերենի միջնորդությամբ/, և ինչո՞ւ բառի երկու *u* ձայնավորները պիտի դառնային *nu / o* և ի): Նշենք նաև, որ Հմայակյանի մեկնաբանությունը ուրարտագիտության մեջ ընդունելություն չի գտել:

«Մեերի դռան» արձանագրության մեջ հատուկ շարք են կազմում այլատեսակ «սրբությունները», որոնց, ինչպես աստվածներին, հատուկ գոհաբերություններ են արվել¹⁰: Դրանք հաճախ եռյակներ կազմում, օրինակ, երեք մեծ աստվածների «դարպասները» (սրանք պաշտամունքային հատուկ կառույց / տաճարներ են), նրանց զորքերը, կամ գերագույն Խալդի աստծու եռյակ հատկանիշներն ու ատրիբուտները: Սեպագիր *diruši*-ին հանդես է գալիս այդպիսի մի եռյակի կազմում. *Haldini iniriaše, Haldini alsuiše, Haldini diruši* «Խալդիի աստվածայնությունը, Խալդիի մեծությունը և Խալդիի *diruši*-ն» որոնցից յուրաքանչյուրին պետք է գոհաբերվի մեկ ցուլ և երկու խոյ: Կարծում ենք, որ խոսքն այստեղ վերաբերում է Խալդիի արձանին:

⁹ Նույն տեղում, էջ 28-29:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 24-32:

Խալդին, թեև համարվել է անտեսանելի աստված, բայց ունեցել է պատկերներ¹¹: Ինչպես նշում է Ի. Դյակոնովը, հինարևելյան աստվածը, որպես օրենք ունենում էր միայն մեկ տուն՝ իր հարազատ քաղաքում: Խալդիի տունն էր նրա պաշտամունքի կենտրոն Մուծածիրը, որտեղ և նա, իհարկե, ունեցել է իր արձանը¹²: Եվ հավանաբար հենց այդ արձանի մասին է խոսում Ասորեստանի արքա Սարգոն Երկրորդը Խալդիի գլխավոր տաճարը կործանելու և նրա հսկայական հարստությունը ավարառելը նկարագրելիս՝ հիշելով ոչ միայն արքայի ընտանիքը, այլև «Խալդիային՝ նրա աստծուն և Բագմաշտուին» (նրա կնոջը), գերեվարելու մասին¹³: Եվ հավանաբար հենց այդ արձանն է հիշատակվել «Մեերի դռան» արձանագրության մեջ որպես *Haldini diruši*:

Դրաւշ «կուռք, աստծու արձան» բառի համար դժվար է հայերեն ստուգաբանություն գտնել: Կարելի է ենթադրել, որ այն, վրաց. նույնիմաստ դրոշիի հետ, փոխառվել է ուրարտ. *diruši*-ից կամ այդ երեքն էլ ծագում են մեկ ընդհանուր աղբյուրից: Իհարկե, այստեղ որոշակի անհամապատասխանություն կա. ուրարտ. *diruši*-ն հայերենում կարող էր տալ *դրոշ*, և ոչ *դրաւշ*, ուստի, պետք է կարծել, որ **դրոշ* «կուռքը» հետագայում է բաղարկվել և ձևափոխվել *դրաւշ* «դրոշակ» բառի ազդեցությամբ¹⁴:

¹¹ Ե. Գրեկյան, Ուրարտուի պետական դիցարանը // «Բիսինիլի-Ուրարտու. աստվածներ, տաճարներ, պաշտամունք», Ե., 2017, էջ 26: Ս. Պետրոսյան, Հայկական լեոնաշխարհի հնագույն դիցարանների մեծ աստվածները և նրանց վիպական ժառանգները // *Նույն տեղում*, էջ 177-179: Ի միջի այլոց, անդրաշխարհի հունական աստված Հադեսը, որի անունը ստուգաբանվում է ուղղակի որպես «Անտեսանելի», արվեստում ունեցել է արձան և պատկերագրություն (*R. S. Beekes, Etymological Dictionary of Greek, Leiden, Boston, 2010, p. 34*).

¹² *И. М. Дьяконов, К вопросу о символе Халди // "Древний Восток", IV, Ереван, 1983, с. 191.*

¹³ *И. М. Дьяконов, Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту // "Вестник древней истории, 1951, 2, с. 333.*

¹⁴ *Դրաւշ* «կուռք» բառը հանդիպում է Պլատոնի թարգմանության մեջ, որը թվագրվում է VI դարով (տե՛ս *Ս. Ս. Արևշատյան, Պլատոնի երկերի հայերեն թարգմանելու ժամանակը // «Բանբեր Մատենադարանի», 10, 1971, 7-20*). այսինքն՝ մինչև հայերենում *am > o* անցումը (VII դ.):

Այդպես մտածելու հնարավորություն է տալիս երկու հանգամանք. 1. վրաց. *ղրոշ* «կուռք, աստծու արձան» բառը, որը կարող է դիտվել որպես ոչ թե փոխառություն հայերենից, այլ ընդհակառակը, ուրարտ. *diruši*-ի հին ձևը և 2. *ղրաւշ*-ի որոշակի համադրելիությունը *ղրոշ* «նշան, կնիք» բառի հետ (հմմտ. հատկապես *ղրաւշեմ* «տաշելով և քերելով քանդակել», *ղրաւշուած* «քանդակ, փորված, քանդակում, փորագրություն» և համադրելի իմաստներով *ղրոշմեմ* «նշանագրել, արձանագրել, փորագրել»): Բառավերջի *ւ*-ի համար կարելի է հիշել խուռական *-me/-mmi* ածանցը, որը շատ չի փոխում բառի իմաստը (հմմտ. օրինակ ուրարտ. *pura*, խուռ. *purame / purammī* «ստրուկ»)՝¹⁵։ Ըստ այդմ՝ իրոք պետք կարծել, որ եղել է ծագումով խուռաուրարտական, *ղրոշ*-ին ազգակից *ղրոշ* «արձան, կուռք» բառը, որը հետագայում, *ղրաւշ* «որոշակի» ազդեցությամբ ձևափոխվել է *ղրաւշ*-ի¹⁶։

2. *Կոթող* «հուշարձան, արձան, սյուն, բուրգ»

Արդեն ՆՀԲ-ն համեմատել է այս բառը վրաց. *godoli* «աշտարակի» բառի հետ¹⁷, իսկ Գ. Ա. Ղափանցյանը, համադրելով այդ երկուսը բաբելոնյան *kudurru* «արձանագիր սահմանաքար» բառի հետ, ավելացնում է՝ «ուրարտերենում կա անհասկանալի մի բառ՝ *qudula(ni)*, որը գուցե նույն նշանակությո՞ւնն ունի»¹⁸։

Այս հարցականով առաջարկած ստուգաբանական կապը անհայտ իմաստով ուրարտերեն բառի հետ ներկայումս հնարավոր է ճշգրտել. ակկադ. *kudurru*-ները («սահման, սահմանագիծ») մի տեսակ քարե վավերագրեր էին, սահմանաքարեր, որոնց վրա արձանագրվում էին Բաբելոնին ենթակա իշխանավորներին տրվող հողային հատկացումները կասիտական արքայատոհմի դարաշրջա-

¹⁵ *М. Л. Хачикян*, Хурритский и урартский языки, Ереван 1985, с. 48.

¹⁶ Տե՛ս այս նույն թեմայով լույս տեսած մեր հոդվածը, որ այստեղ չի հիշատակում հեղինակը (*ծանոթ. խմբ.*):

¹⁷ ՆՀԲ, 1, էջ 1108:

¹⁸ *Г. А. Кананцян*, К происхождению грузинского национального имени *kharthveli* // «Историко-лингвистические работы», II, Ереван, 1975, с. 57 (հոդվածն առաջին անգամ հրատարակվել է 1939 թ.). նույնը համառոտ տե՛ս և *Գ. Ա. Ղափանցյան*, Անտիպ գործեր, Ե., 2008, էջ 25:

նում (մ.թ.ա. XVI-XII դդ., այսինքն՝ Ուրարտուի ձևավորումից 3-7 դար առաջ): Իսկ ուրարտ. *qudulanu*-ն ներկայումս մեկնաբանվում է որպես «ինչ-որ կառույց», «(մեծ) տաճար»¹⁹: Բառավերջի *-ni*-ն ուրարտական վերջավորությունն է, և բառի արմատն է *qudula*: Ուրարտ. սեպագիր *q*-ին հայերենում կանոնավոր կերպով համապատասխանում է *կ*-ն, *l*-ին՝ *ղ*-ն, իսկ *-ni*-ին՝ հիմնականում *ո*-ն (և միայն հազվադեպ՝ *ու*-ն)²⁰: Հաշվի առնելով հայերենում վերջին ձայնավորի անկումը, որը տեղի է ունեցել մ.թ. առաջին դարերում, ուրարտ. բառի առավել հավանական համապատասխանությունը հայերենում պիտի լիներ *կողող*: Ի միջի այլոց, վրաց. *qողოღი* «աշտարակ» բառը, որը միանգամայն համապատասխանում է *կողողի* «բուրգ» (որը հնում հենց «աշտարակ» է նշանակել)²¹ իմաստին, Աճառյանը հիշում է որպես փոխառություն հայերենից²²: Ն. Հարությունյանը նշում է, որ ուրարտ. բառը հատկապես պետք է նշանակեր «մեծ տաճար», այսինքն՝ նկատի է առնվում ուրարտական ճարտարապետության առանձնահատուկ *susi* տաճարները²³, որոնք նվիրված էին գերագույն աստված Խալդիին: Հատկանշական է, որ Մենուա արքայի մի երկլեզու արձանագրության մեջ ասուրերեն տեքստում ուրարտ. *susi*-ին որպես համարժեք հանդես է գալիս *isitu* «աշտարակ» բառը, որը բնորոշում է *susi* տաճարն իբրև «աշտարակ-տաճար»²⁴: Այս առանձնահատուկ «աշտարակ» իմաստը թույլ է տալիս հիշյալ երեք բառերը ծագմամբ կապված համարել միմյանց հետ:

Սակայն, չնայած մոտ հնչողությանը և իմաստներին, նրանք որոշակիորեն տարբերվում են իրարից, որը որոշ պարզաբանումներ է պահանջում: Այս տարբերությունները հնարավոր է բացա-

¹⁹ КУКН, с. 459.

²⁰ Գ. Բ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 430-431:

²¹ ՆՀԲ, էջ 514:

²² ՀԱԲ, հ. Բ, Ե, 1972, էջ 615: [Ըստ Աճառյանի՝ «անստույգ բառ» (*ծանոթ. խմբագրի*):

²³ КУКН, с. 459. հմմտ. Ե. Գրեկյան, Պաշտամունքային կառույցները Բիայնիլի-Ուրարտում // «Բիայնիլի-Ուրարտու», էջ 87:

²⁴ Ե. Գրեկյան, նշվ. աշխ., էջ 93:

տրել՝ ենթադրելով, որ՝ 1) այդ երեքն էլ ի վերջո ծագում են մեկ աղբյուրից, միայն փոխառվել են տարբեր լեզուներից կամ բարբառներից, 2) խուռերենի և անատոլիական լեզուների բաղաձայնական համակարգերը տարբեր էին հայերենի և վրացերենի եռաստիճան համակարգերից և փոխառություններում կարող էին միարժեք չարտացոլվել²⁵, և 3) փոխառյալ բառը ձևաձվել՝ է բաղարկվելով նման հնչող մի բառի հետ: Հայերենի համար շատ հարմար է այդ առումով *կոթ* բառը, որն ունի նաև կոթողը շատ հիշեցնող *կոթղ* տարբերակը²⁶: Գ. Ջահուկյանն անհավանական է համարում *կոթ* բառի հնդեվրոպական ծագումը և կապը *կոթող*-ի հետ: Հ. Մարտիրոսյանը, հիշելով բարբառային *կոթող* «ցողունի կտրելուց հետո մնացած ստորին մասը» և *կոթողքով* «ուժեղ, հաղթանդամ, թիկնավետ (մարդ)»²⁷ գտնում է, որ այդ կապը միանգամայն հնարավոր է (անձնական հաղորդում)²⁸: Ինչևէ, Սյունիքից հայտնի է *Անգեղակոթ* տեղանունը, որտեղ *Անգեղ*-ը հնագույն հայոց մեծ աստծու անուն է, որը կերպարով և գործառույթներով համապատասխանել է ուրարտական Խալդիին²⁹: Այս տեղանվան նախնական հիմքը կարելի է պատկերացնել որպես **Անգեղակոթող* «Անգեղ աստծու տաճար», որն Անգեղի պաշտամունքի մոռացումից հետո վերաիմաստավորվել է որպես *Անգեղակոթ*. հմմտ. նույն շրջանի *Բոնակոթ* տեղանունը (որտեղ *կոթ*-ը միանգամայն հասկանալի է՝ «բռնելու կոթ»),

²⁵ Խուռական և ուրարտական բաղաձայնների վերաբերյալ տե՛ս *М.Л. Хачикян*, Указ. соч., с. 35-44. G. Wilhelm, Hurrian; Urartian, Ancient Languages of Asia Minor, Cambridge, 2008, 81-123: Պետք է հաշվի առնել նաև, որ հայ-ուրարտական համապատասխանություններում բաղաձայնները այնքան էլ ճշգրիտ չեն համապատասխանում իրար, տե՛ս *И. М. Дьяконов*, Материалы к фонетике урартского языка // «Вопросы грамматики и истории восточных языков», М., 1958, с. 27-52:

²⁶ ՀԱԲ, հ Ա, էջ 614:

²⁷ Ս. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 351:

²⁸ Այնուամենայնիվ, մնում է անհավանական՝ *-ող* բաղադրիչի և առհասարակ՝ իմաստային կապի նկատառումով (*ծանոթ. խմբ.*):

²⁹ А. Петросян, К реконструкции имени и образа одного великого бога в древнейшей армянской традиции // «Вопросы ономастики», 1, 2019, с. 7-18: Ա. Պետրոսյան, Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն դիցարանների մեծ աստվածները, էջ 169-183:

որի ազդեցությամբ կարող էր տեղի ունենալ այդ ձևափոխությունը³⁰:

3. Lubšušini (մի անձնանուն)

Այս բառը անձնանուն է, որ երեք անգամ հիշվում է Բաստամից (Ուրմիա լճից հյուսիս-արևմուտք, Իրանում) հայտնաբերված ուրարտական մի նամակում: Անձը ներկայացվում է որպես պաշտոնյա՝ ԼՍԷ.GAL «ամրոցի/պալատի մարդ»: Սա այդ անվան՝ Ն. Հարությունյանի կողմից ճշտված ընթերցումն է³¹: Տեքստերի առաջին հրատարակիչ Մ. Սալվինին այն ընթերցում էր որպես Lubšuiani:

Տոն տարրը ուրարտական անվանաբանության մեջ հանդիպում է մի քանի անգամ: Բացի Lubšušini-ից, որպես անվան առաջին մաս՝ Šinuiardi դիցանվան և Šinalibi անձնանվան, իսկ որպես երկրորդ մաս՝ Diušini անձնանվան մեջ: Ուրարտ. *š*-ի հայկական համապատասխանությունը միարժեք է. այն միշտ համապատասխանում է հայ. *ծ*-ին (հմտ. ուրարտ. *šue* – հայ. *ծով*, *Aršania* – *Արածանի*, *Tuarašini* – *Տուարածատափ*, *Šuluqu* – *Ծղուկ*, *Šupani* – *Ծոփք* և այլն): Եվ հիշյալ անունների ստուգաբանության բոլոր փորձերում էլ ուրարտ. *šin*-ը համադրվել է հայ. *ծին*- «ծնունդ, ծագում. ծնել, սերել» արմատի հետ (հնդեվրոպական **ǵenh₁-*)³²:

³⁰ Այս անվան մեկ այլ մեկնաբանություն տե՛ս նույն տեղում, էջ 173:

³¹ *Н. В. Арутюнян, Новые данные в урартских письмах из Бастама // Древний Восток, 5, с. 85-86, նաև КУКН, с. 485.*

³² Գ. Բ. Ջահուկյանը Šinuiardi դիցանունը ստուգաբանում է հայ. *ծին-ն*- (հե. **g'en-* ի **g'enos-* ածանցյալից) + հայ. *արդ*- «ձև, կարգ», կամ ուրարտ. «ուժ, իշխանություն» («աստված/աստվածուհի»³). Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայկական շերտը ուրարտական դիցաբանում // «Պատմա-բանասիրական հանդես» 1, 1986, էջ 50: Նույնի, Հայերենը և ուրարտերենը // Բ. Ն. Առաքելյան, Գ. Բ. Ջահուկյան, Գ. Խ. Սարգսյան, Ուրարտու-Հայաստան, Ե., 1988, էջ 151: Šinalibi-ի երկրորդ մասը կարող էր լինել անուն կամ նշանակել մի լավ, դրական բան (օր.՝ հե. **h₂elbho-* «սպիտակ», **h₂elbhi-* «գարի»), հմտ. հուն. նույնարմատ *gen*-ով սկսվող մի շարք այլ անուններ. *Gennadios*, *Geneas*, *Genithlios*, *Geneidas*, *Genthios*, *Genippos*, *Geneia*, *Gennaios*, *Gennidas* (P. Fraser, E. Mattheus (ed.), A lexicon of Greek personal names, Vol. IIIB, Oxford, 2000, p.90-91). տե՛ս Ա. Պետրոսյան, Հայ ժողովրդի ծագման խնդիրը, Ե., 2017, էջ 192:

Lubšusini-ի ստուգաբանության համար առավել կարևոր է Էթիունի ցեղային համադաշնության արքա Diusini-ի անունը: Ըստ մեր վարկածի՝ հենց Էթիունին է եղել հայոց օրրանը՝ «նախնական Հայաստանը» մ.թ.ա. II-I հազարամյակներում³³, և այդ արքայի անունն էլ կառուցվածքով և իմաստով համապատասխանում է հնդեվրոպական «(երկնքի) աստված + ծին» անվանաբանական կաղապարին՝ հմմտ. հուն. Diogenēs, Theogenēs, թրակ. (հունական և լատինական աղբյուրներում ավանդված) Diuzeni, Diuzenus, ապա և՛ հինդ. deva-jana՝ «աստվածների տոհմ», devaja՝ «աստծուց ծնված», որը ցույց է տալիս այդ կաղապարի նաև հնդիրանական կապերը³⁴:

Հիշյալ ձևերի մեծ մասի առաջին բաղադրիչն է *dieu- «(լուսավոր) երկինք, օր/ցերեկ» նշանակող արմատը, որի հայերեն ժառանգն է տիւ «ցերեկ, օրվա լուսավոր մասը» բառը: Այս արմատից է

³³ Ա. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 181-199:

³⁴ Դիոնիսի-ի այս ստուգաբանությունը տե՛ս Ա. Պետրոսյան, Նախահայերենի կրողների տեղայնացման հարցի շուրջը // «Երիտասարդ լեզվաբանների 4-րդ կոնֆերանս. զեկուցումների դրույթներ», Ե., 1984, էջ 33: Նույնի՝ Հայ ժողովրդի ծագման խնդիրը, էջ 131: Հուն. Դիոգենեսը երբեմն համադրում են հին կելտական Divogenos անվան հետ, բայց դա սովորաբար մերժվում է (այդ անվան վերաբերյալ տե՛ս J. MacCulloch, The Religion of the Ancient Celts, Auckland, 2009, p. 450): Քանի որ հայոց ծագումը սովորաբար կապվել է լեռնաշխարհի արևմտյան տարածքների հետ, Դիոնիսին, չնայած իր ակնհայտ հայկական տեսքին, զարմանալիորեն այլ ծագում է վերագրվել: Ըստ Գ. Ա. Ղափանցյանի՝ այդ անունը «կարծես թե» իրանական է (հմմտ. իրան. dēva «չար ոգի»), «թեև այն ավել շուտ մոտ է հայ. դիւ-ծին-ին» (Գ. Ա. Капанцян, Историко-лингвистические работы, т. II, с. 77), իսկ Ս. Պետրոսյանը և Գ. Ջահուկյանն այն թրակյան են համարել (Ս. Պետրոսյան, Հին թրակյան էթնիկական տարրը հնագույն Վանանդում // «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1977, 8, էջ 32-33. Գ. Ջահուկյան, Ուրարտեները և հայերենը, էջ 162): Սակայն իրանական չար ոգու հետ կապը անձնական համար համոզիչ չէ, իսկ ուրարտ. Տ-ն համապատասխանում է միայն հայ. ծ-ին՝ հնդեվրոպական քմայնացած ց'-ի միայն հայկական արտացոլմանը, որը մատնանշում է անվան հայկական ծագումը: Հնդեվրոպական *ց-ի թրակյան արտացոլումը այլ թրակյան բառերի ու անունների հունական և լատինական տառադարձություններում չ և z է, հմմտ. թրակ. aiz- «այծ», bzaz «բուծ, այծ», arzas «արծ-, սպիտակ» և հենց zenis, zen, *genh1- արմատից): Եթե թրակյան հիշյալ անվան մեջ լինեն ծ հնչյունը, ապա հունարենում և լատիներենում այն պետք է արտացոլվեր որպես Diuseni, Diusenēs, այսինքն՝ s-ով, հմմտ., օրինակ, Փոփ-ի և Արածանի-ի հուն. Sophēnē և Arsaniās ձևերը:

կազմվել և հնդեվրոպական լուսավոր երկնքի հայր աստծու անունը, հմմտ. հուն. Ζεύς, սեռ. Dios (այս արմատը որոշ լեզուներում ուղղակի «աստված» նշանակությունն ունի): Եվ Դիոգենես հունարեն նշանակում է «Ջնսածին, Ջնսի ծնունդ», որի ստուգաբանական զուգահեռը հայերենում պիտի լիներ *Տիւ + ծին*: Ընդհանրապես, ուրարտ. Ժ-ի հայերեն համապատասխանությունը այնքան էլ միարժեք չէ. հմմտ. օրինակ Diauhi – Տայք համապատասխանությունը: Հունական մյուս բերված անունը՝ Theogenēs-ը նշանակում է «աստծուց ծնված», հմմտ. հուն. theos «աստված», որի հայերեն համապատասխանությունն է *դհ* (հոգնակի՝ *դհք*, սեռ. *դհւց*, հնդեվրոպական *dhēhis-ից) «աստված» բառը: Եվ հավանաբար հենց Թեոգենեսի հայկական զուգահեռն է Diosini-ն: Հունարենում կան նույն կաղապարով ստեղծված այլ անուններ, օրինակ, *Աթենոգենես, Հերմոգենես* (Աթենաս և Հերմես դիցանուններից), իսկ հայերենում՝ *ծին* վերջավորությամբ բազմաթիվ բարդություններ՝ *նսկեծին* (Անահիտ դիցուհու մակդիրն է), *արքայածին, ծիրանածին*. «սրանք նշանակում են «արքայի՝ արքայական ծիրանի կրող մարդու որդի»), ապա՝ քրիստոնեական *աստվածածին* և այլն:

Սրանց համաբանությամբ Lubšusini-ն (սեպագիր Lu-ub-šu-si-ni) կարող է մեկնաբանվել որպես Lubšu + *ծին*: Ուրարտական սեպագրում *ni*-ով սովորաբար հաղորդվել է *o*, հազվադեպ՝ *ni* հնչյունը, իսկ *b*-ով՝ երբեմն հաղորդվել են *v* և *w* հնչյունները (հմմտ. Biaina – Վան և abili – *աւել*- համապատասխանությունները), իսկ բառավերջի *i*-ն հաղորդել է *u*-ն: Ըստ այդմ՝ անվան հնարավոր ընթերցումը կարող է լինել Lo-ow-so-ci-nə, հայ. Լո-օւ-սո-ծի-նը, այսինքն՝ այն կարող է ներկայացնել *լուսածին* բառի հին՝ *lousocin ձևի ուրարտական հաղորդումը: *Լույս* բառը ծագում է հնդեվրոպական *loukō-ից, *louso- > *լոյս*, սեռ. *լուսոյ* զարգացմամբ: Հենց հնագույն հայերեն louso-ի արտացոլումը պիտի լիներ ուրարտ. lu-ub-šu-ն: Այդպիսի հիմքերը, մտնելով բարդության մեջ, պահպանում են հիմքային -o- ձայնավորը, որը, ըստ Գ. Ջահուկյանի, հին հայերենում փոխարինվել է -u- հոդակապով: Սակայն բազում այդպիսի

բարդություններ վաղնջահայերենում *-ա-*ի փոխարեն *-օ-* են ունեցել, այդ թվում նաև *լոյս*-ով կազմված ձևերը՝ *լուսաբեր*, *լուսալի(ր)*, *լուսամուտ*, *լուսատու* (սրանց մեջ հիշվում է նաև հունարեն զուգահեռ ունեցող *ալլաժին* բառը = հուն. *allogenos*): Եվ միայն *ընդոժին* և *Ձորովոր* ձևերում է պահպանվել *-օ-*ն (ընդ որում, *ընդաժին* և *Ձորավոր* զուգահեռ ձևերով)³⁵:

Լուսաժին բառը Հայկազյան բառարանում ներկայացվում է քրիստոնեական իմաստավորմամբ՝ «լույսի ծնող, սուրբ աստվածաժին», սակայն արիստիկ նշանակությունը կարող էր լինել «լույսից ծնված» (հմմտ. *արքայաժին*, *ծիրանաժին*), և *Լուսաժին* անունը կլիներ հնդեվրոպական **dieu-* + *ցեռի*-ի «լուսավոր երկնքից (և նրա աստծուց) ծնվածի» հուն. Դիոգենեսի հայկական զուգահեռի մի փոխակերպված տարբերակը («լույսի աստծու ծնունդ» > «լույսի ծնունդ»):

Ключевые слова: индоевропейское языкознание, история армянского языка, хуррито-урартские языки, армяно-урартские соответствия, ритуальные термины, личные имена.

А. Е. Петросян – Этимологии. - 1. Арм. *drawš* «статуя бога» сопоставляется с урарт. *diruši*, обозначающего, видимо, статую верховного бога Халди. 2. Арм. *kot'ot* «монумент, башня» соответствует урарт. *qudula-ni* «храм, башня», которым обозначались специфические башенные храмы Халди. 3. Урартское личное имя *Lubšušini* этимологизируется как древнеарм. *Lusaci*n «светородный» / «рожденный светом».

Keywords: Indo-European linguistics, history of the Armenian language, Hurro-Urartian languages, Armeno-Urartian correspondences, ritual terms, personal names.

³⁵ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան, Ե., 1987, էջ 248, 360:

A. E. Petrosyan, Etymologies.- 1. Arm. drawš "statue of a god" is compared with Uart. diruši, apparently denoting the statue of the supreme god Haldi. 2. Arm. kot'oł "monument, tower" corresponds to Uart. qudula-ni "temple, tower", which denoted the specific tower temples of Haldi. 3. Uart. personal name Lubšuṣini is etymologized as Arm. lusacin "luminous" / "born of light".